STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA, vol. V: 2017, pp. 269-277.
ISSN 2300-4754.
DOI: 10.14746/sup.2017.5.32

ПАРАДИГМА ФОЛЬКЛОРНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ АРХЕТИПНОСТІ

ЖАННА ЯНКОВСЬКА
Національний університет "Острозька академія", Острог — Україна
malva_sit@mail.ru

PARADYGMAT FOLKLORYSTYCZNO-LITERACKIEJ ARCHETYPOWOŚCI

ŻANNA JANKOWSKA
Narodowy Uniwersytet "Akademia Ostrogska", Ostróg — Ukraina

STRESZCZENIE. Celem artykułu jest opracowanie paradygmatu folklorystyczno-literackiej archetypowości oraz określenie jej podłoża teoretycznego. Realizacja owego celu wskazuje na specyficzną metodologię przeprowadzenia analizy utworów (utworu) określonego pisarza czy pewnego okresu rozwoju lieteratury pod względem włączenia w treści utworu literackiego archetypów narodowych, bazujących na obrazach archetypowych. Daje to możliwość gruntownego opracowania zagadnienia "folkloryzmu literatury" oraz reinterpretacji poszczególnych utworów.

PARADIGM OF FOLKLORE-LITERARY ARCHETYPES

ZHANNA YANKOVSKA
The National University of Ostroh Academy, Ostroh — Ukraine

ABSTRACT. The task of the present article consists in creating the paradigm of folklore-literary archetypes and recognizing its theoretical background. The realization of this task presents the specific methodology of the analysis of the literary works of some authors or the whole period in the development of literature. The author pays attention to the reception of the national archetypes in the content of literary works. These archetypes are realized in the archetypic images. Such way of investigations gives an opportunity to make a deep comprehension of the concept "literary folklorism" and presents the completely different reading and understanding of the literary work.

Одним зі шляхів пізнання та глибокого осягнення життя етносу є звернення до ситеми архетипів як символічної структури, що є наскрізною для розвитку тієї чи тієї культури й виступає позачасовою схемою, за допомогою якої формуються народні образи та символи. Вища сутність людини полягає в тому, що їй недостатньо для життя практично-утилітарної сфери. Людина не може існувати поза усвідомленням свого буття в певному соціумі, а тому, відповідно, керується його ідеями, ціннісними орієнтирами, символами, архетипами, що зберігаються в народній пам'яті та відображені у фольклорі.

Якщо більш детально звернутися до питання трансформації уснопоетичної символіки в літературу як засобу естетизації тексту, то треба відзначити її багатошаровість, тобто стверджувати, що відбувалася вона не лише на рівні засвоєння фольклорних символів (астральних, рослинних, тваринних і т. п.) безпосередньо, але й на рівні окремих смислових модусів, семантичних зрізів, етнобуттєвих концептів, архетипів, що на сьогодні є менш досліджено. Ще в період становлення української літератури (поч. XIX ст.) символ став одним

з найбільш поширених засобів осмислення людської присутності у світі та способів конструювання дійсності.

У цьому разі теоретичною та джерельною базою для таких спостережень є праці О. Братка-Кутинського, В. Давидюка, М. Дмитренка, В. Жайворонка, В. Завадської, Л. Іваннікової, С. Китової, Л. Копаниці, Я. Музиченко, О. Таланчук, Г. Усатенко, О. Шалак, В. Яніва та багатьох інших. Трактування символічних етнобуттєвих смислових концептів у літературі допомогли здійснити праці етнофілософського спрямування С. Кримського, О. Кирилюка, В. Личковаха та інших дослідників. Філософія літератури (з апелюванням зокрема й до зв'язків з народною словесністю) сьогодні все впевненіше постає як цікава та продуктивна галузь гуманітаристики.

Важливо, очевидно, те, що крізь призму дослідження фольклоризму літератури можна дешифрувати не лише її національний код, але й виявити вектори входження до комплексу універсальних цінностей, що аж ніяк не призводить до стирання або нівелювання етнічної вартості самих художніх творів та їхнього дослідження. Фольклоризм літератури як полісистемне та поліаспектне явище, включає і рецепцію архетипів та архетипних образів. З часу постання нової української літератури вона засвідчує глибинні взаємозв'язки з народною творчістю, дослідження яких стало можливим із застосуванням "інтердисциплінарної" методології (на межі фольклористики, етнофілософії, етнокультурології, етностилістики, соціології та літературознавства як гуманітарних галузей) та методу архетипів.

Цілком зрозуміло, що національні архетипи могли формуватися лише в національному просторі, співвідносним до якого є поняття-концепт "національний образ світу" — поняття багатопланове, багаторівневе, хронологічно зумовлене та семантично неоднорідне. Архетипи виразно постають у національних культурах, концентруючи не просто історичний досвід, а й історичну долю народів, далеко не обмежуючись традиціями. Саме тому, як видається, кожне одноаспектне визначення поняття "архетип" буде недостатньо містким як стосовно семантичної наповненості, так і щодо відповідного історичного періоду. Воно, сформульоване етнологічною наукою, включає велику кількість різноманітних показників, що сформувалися впродовж багатовікового розвитку українського етносу. Окремі із цих показників суттєво змінювалися з поступом самого суспільства, інші — стали ментально визначальними, наскрізними для розуміння національного буття етносу, проте і вони мають певні трансформовані форми стосовно соціальних та інших умов побутування. Зважаючи на це, можна стверджувати, що хронологічний аспект при розгляді цього концепту є надзвичайно важливим.

Очевидно, найбільш розмаїто та багатосторонньо відображене це поняття у фольклорі — творах, де відбиваються погляди народу на світ, його духовні та матеріальні ідеали в усій повноті та розмаїтті. Не менш достовірним джерелом відображення національного образу світу в певний період є і художня література, особливо твори, що значною мірою засвоїли фольклорні реалії, прийоми та методи відображення дійсності. У них чи не найбільш повно, різнорідно, колоритно схарактеризовано окремі елементи національного образу світу, народного погляду на життя в певний час, що мають найрізноманітніші прояви: ідеал зовнішньої та внутрішньої краси людини, моральні закони суспільства, його соціально-політичне облаштування, окремі національно-культурні вияви і т. п.

Національний характер, ментальність, вдача заховують в собі ті архетипні риси, які проявляються на особистісному та образному рівнях, а пізніше відобра-

жаються у фольклорі, звідки рецептують у літературну творчість. Д. Чижевський, виділяє в українському характері три групи таких рис: 1) „емоціоналізм та сентименталізм, чутливість та ліризм; найяскравіше виявляються ці риси в естетизмі українського народного життя і обрядовості…"; одним з проявів емоціоналізму вчений уважає й „своєрідний" український гумор, що „є одним із найбільш глибоких виявів «артистизму» української вдачі"; 2) „індивідуалізм та стремління до «свободи»"; 3) „неспокій і рухливість, більш психічні, ніж зовнішні[1]. Учений, як й інші дослідники, насамперед етнологи, психологи та філософи, акцентує на сентименталізмі як ментальній рисі характеру українців, що межує з кордоцентризмом ("філософія серця" — найбільш відомими представниками її в українській гуманітаристиці стали Г. Сковорода, П. Юркевич та П. Куліш). Насправді (про що можемо судити насамперед з творів фольклору) чуттєвість, здатність до співпереживання настільки всепроникні риси українців, що недарма на початковому етапі становлення та розвитку не лише нової національної авторської словесності, але й на новому етапі становлення національної культури загалом на поч. XIX ст., зумовили постання сентименталізму як літературного напряму та внутрішнього складника художнього тексту й наступних періодів розвитку української літератури.

На формування національних архетипів та архетипних образів, відображених як у народній, так і в ранній авторській творчості, особливо її наративних жанрах, впливав їхній "особистісний" рівень (ця риса притаманна загалом українському фольклору), що відображає таку амбівалентну якість українського характеру, як індивідуалізм. Сакральне казкове "жили ***собі***" наштовхує на парадигму понять "у-собі" — як відсторонення від зовнішнього світу, внутрішнє, духовне самозаглиблення; "о-собість", "о-соба", "о-собливість", "о-собистість", що вирізняє з одноманітності, індивідуалізує, піднімає над іншими. Передбачаючи найрізноманітніші контакти зі світом, ці детермінанти, разом з тим, зумовлюють формування *особливих* рис як окремого індивіда, так і окремого етносу, що з часом стають типовими (повторюваними) та виявляються не лише на свідомому, але й на підсвідомому рівні. У процесі буттєвих змін вони трансформуються і породжують поняття *самості* як "внутрішнього центру людської особистості" та формують архетипні ознаки й образи національної культури.

В останні десятиліття дослідження архетипів („колективного несвідомого"), здатних пробуджувати в уяві читачів первісні образи, структури, декодувати міфологічні уявлення наших предків, є пріоритетним напрямком наукових досліджень у сучасній українській науці. Першим кроком у цьому напрямку бачиться з'ясування дефініційно-теоретичних аспектів послідовної взаємообумовленості складових парадигми *"архетип — культурний архетип — фольклорний і літературний архетип — архетипний образ"* та термінологічно-змістових зв'язків між ними.

Ментальність кожного етносу проявляється в його характері, психології, традиціях, національно-культурних архетипах, що, взаємодіючи між собою, й відображають складну картину національного буття. Тут ***архетип*** найчастіше визначається як "прообраз, первинний образ, ідеал", і можемо стверджувати, що архетипи складають „основу загальнолюдської символіки, послуговуючись підґрунтям для художньо продуктивного мислення в галузі фольклору, літератури, мистецтва"[2]. Звідси архетипи — це "абсолютні цінності",

[1] Д. Чижевський, *Нариси з історії філософії на Україні*, Київ 1992, с. 19–20.

[2] *Архетип*, [в:] Електронний ресурс: http://slovopedia.org.ua/39/53392/260678.html (12.03.2016).

що „не змінюються протягом всієї історії людства, а набувають інваріантної смислової забарвленості, нових смислових нашарувань, або ж пробудження сталих цінностей, інваріантного змісту досвіду нації”[3].

С. Пригодій та О. Горенко в навчальному посібнику *Американський романтизм. Полікритика*, спираючись на працю М. Бодкіна *Архетипні паттерни в поезії*, визначають архетип як „часто повторювані наративні структури, види дії, типи характерів та образів, що на них постійно натрапляємо у величезному масиві літератури, у тім числі міфах, снах, усталених формах соціальної практики”[4]. Натомість Т. Шестопалова, об’єднавши поняття “первісний образ” і “архетип” як ідентичні, дефініціює їх як „певні окреслення демона, людини або процесу, які постійно відображуються в ході історії й виникають там, де вільно виявляє себе творча фантазія… Вони є психічним залишком безлічі однотипних переживань”[5].

Мабуть, чи не найраніше ідею праобразів-архетипів висловив Платон. Він, за твердженням З. Босик, „називав первинний світ ідей світом вічних праобразів, які шляхом еманації втілюються в матеріальному світі, де володіють несправжнім буттям”. Авторка зазначає, що „до аналітичної психології К. Юнга поняття архетипу потрапило завдяки творам пізньоантичних авторів” . Учений розвинув це поняття, надав йому обґрунтованого тлумачення та зробив наріжним каменем власної теорії. За К. Юнгом, архетипи володіють не змістовними, а тільки формальними ознаками. Змістовних характеристик праобрази набувають лише тоді, коли проникають у свідомість та наповнюються прикладами свідомого практичного досвіду.

С. Кримський, потрактовуючи розуміння архетипів за К. Юнгом, називає їх „символічними схемами «колективного підсвідомого»”, при цьому зазначає, що „йдеться про те, що під час занурення людини у глибини власної психіки вона знаходить у них колективні уявлення людського роду” і таким чином, згідно вчення К. Юнга, „підносить особисту долю до долі людства”.

Психоповедінкові архетипи — головні чинники, що формують художній світогляд, особливо — на перших етапах формування етносу. Беручи початок у працях К. Юнга, де архетип співвідноситься з несвідомою активністю людини, хоч і не визначається нею, у працях Н. Фрейда та дослідженнях інших психоаналітиків XIX ст., на сьогодні цей термін подекуди втратив свій початковий зв’язок з психологією, набувши більш об’ємного значення та, фактично, піднявшись на якісно новий рівень свого смислонаповнення. Можна стверджувати, що теорія архетипів нині не тільки не виходить з наукового дискурсу, мало того, плідно розвивається, породивши нову методологію — так званий метод архетипів, що значно розширив поняття архетипу й часто використовується для аналізу в різних наукових галузях. Саме тому сьогодні досить продуктивно досліджують психологічні, культурні, фольклорні, літературні, текстологічні, лінгвістичні і т. п. архетипи. Розкриття екзистенціалу національного буття базується на архетипах як наскрізних символічних структурах, що пронизують не лише весь масив історії народу, а і його ментальність.

---

[3] М. Ю. Северинова, *Значення та роль архетипів у етнонаціональній культурі,* [в:] Електронний ресурс: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdakkkm_2013_2_33.pdf. (02.01.2016).

[4] С. М. Пригодій, О. П. Горенко, *Американський романтизм. Полікритика,* Навч. посіб. для студ. філ. спец. ВНЗ, Київ 2006, с. 48.

[5] Т. Шестопалова, *Кореляція понять “архетипний образ-міфологема-символ-міф” (на прикладі поезії П. Тичини),* [в:] „Наукові записки НаУКМА. Філологія”, заг. ред. Мелешевич А. А., том 17, Київ 1999, с. 38.

Головна властивість архетипу полягає в можливості постійного відтворювати себе в культурі. Водночас архетипи наділяють культурні явища життєвою енергією, яку в собі акумулюють. Це свідчить про семантичну та смислову багаторівневість архетипу, його змістовну й образну багатоплановість.

Національно-культурні архетипи є глибинними, стійкими духовними утвореннями етносу, що визначають його буття в межах конкретного хронотопу, певного життєвого простору. Вони здатні трансформуватися, осучаснюватись, але зберігають свою „сутнісну основу" і не лише детермінують одну націю від іншої, але за смислом можуть розглядатися як такі, що дають можливість показати специфіку національної культури як явища, уміщеного у всесвітньо-культурну комунікацію. Спираючись на судження С. Кримського, М. Северинова з цього приводу наголошує, що "модифікуючись у ході історичного розвитку, архетипи зберігають у собі ті генокоди (першообрази), що відповідають етнокультурам як частинам загальносвітової культури, поданим у національних образах культури. А тому зрозуміло, що національна культура є відображенням історичного досвіду "в його індивідуально-неповторному, етнічно своєрідному відображенні"[6], оскільки, „культура надає результатам діяльності статусу історичної та смисложиттєвої події"[7]. Власне, С. Кримський щодо "життя" архетипів у культурі писав про те, що „культура трансформує історичний досвід у ознаменування цінностей життя, творчості духу. А це ознаменування передбачає усвідомлення наскрізних символічних структур національного менталітету. Такими символічними структурами і є архетипи"[8].

Проте культурні архетипи ніяк не означають винятковості, обраності чи переваги одного етносу над іншим. Якби вважалося так, то, на думку С. Кримського, „ми б загнали культуру у пастку власних стереотипів". Окрім архетипного базису, наша культура, на думку вченого, творчо засвоює і „транснаціональні (в кращому розумінні) цінності"[9], які можуть мати свої специфічні національні ознаки й характеристики.

Саме етнокультурні архетипи є спрямовувальними для усної народної творчості, часто визначають історичну долю народу. Етнофор вільно користується "рідними" йому культурними архетипами, тоді як представник іншого етносу може відчувати дискомфорт або й нерозуміння їхніх основоположних принципів. Відчуження від архетипів національної культури та зближення з іншоетнічними культурними архетипами може відбувати зі втратою на довгий час контактів з власним етнічним середовищем. За певних умов культурні архетипи можуть перетворюватися в символи культури, що "нагадують" або зближують явище (предмет, образ і т. п.) з "першообразом" і які С. Кримський називає "мовою культури", "станами життєдіяльності людини", що „утворюють особливу семіотичну фактуру буття чи його ментальну онтологію. А така онтологія, — на думку вченого, — потребує особливого стану духовності"[10].

Культурна архетипність етносу знаходиться в тісній взаємодії із культурною ментальністю, що, як уважає В. Личковаха, як „категорія філософії етнокультури розкриває глибинні, соціопсихологічні шари світовідношення етносу,

---

[6] М. Ю. Северинова, *Значення та роль архетипів…*

[7] С. Кримський, *Діяльність дух культура,* [в:] Його ж, *Під сигнатурою Софії*, Київ 2008, с. 75.

[8] С. Кримський, *Дім – Поле – Храм,* [в:] Його ж, *Про софійність, правду…*, с. 439.

[9] С. Кримський, *Архетипи української культури,* [в:] Його ж, „Про софійність, правду…", с. 257.

[10] С. Кримський, *Софійні символи буття,* [в:] Його ж, *Під сигнатурою…*, с. 29.

спосіб його світосприйняття і дискурсивних практик, колективне позасвідоме у структурах повсякденності і життєтворчості" і „спирається на найдавніші архетипи та універсалії міфологічної свідомості, закріплена в мові, фольклорі, традиціях, звичаях, обрядах"[11].

Отже, етнобуттєві культурні архетипи здатні вербалізуватися в народній словесній творчості — фольклорі, який М. Дмитренко називає „універсальним символьно-ідеальним засобом формування духовного світу особистості, її морально-естетичного розвитку, психологічної самодостатності та суспільної стабільності"[12]. Тому у *фольклористиці* архетип потрактовують як „первісний образ, ідея, первісні уявлення, яких відображення підсвідомо зберігає людська пам'ять і які підсвідомо проявляються, як і вроджені інстинкти, у мисленні, різних сферах творчої діяльності людини та людської спільноти, зокрема у сфері мистецтва, духовного життя, традиційного етикету, обрядовості та ритуалі"[13]. Трансформація архетипів культури відбувається через посередництво соціокультурних механізмів. Самі по собі вони не тільки не заперечують культурного прогресу, але і є його рушієм, виступають переконливим показником значущості його результатів.

Фольклорні архетипи належать до тих сутнісних національно-духовних цінностей, що залишаються стійкими навіть під впливом сучасних глобалізаційних процесів, оскільки останні, як зазначає Я. Гарасим, „не спроможні стерти специфіку етнічно маркованої ментальності між людьми чи бодай втрутитися в перекодування національно змодельованих та глибинно архетипізованих психоестетичних процесів сприйняття дійсності"[14].

Фольклорні архетипи є мисленнєво-мовленнєвим "оформленням", виразом культурних архетипів, що сприяє їхньому ширшому використанню в духовній сфері, різних видах творчості та сприяє збереженню в часі і трансформації в різні форми творчості. Стосовно цього слушною вважаємо думку М. Дмитренка, який називає архетипи "психологічними реліктами" і спирається на дослідження І. Пасько, яка в дослідженні *Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект* пише про те, що „ця «архітектоніка давнього духу нікуди не зникла і не вмерла, вона втілила себе в етногенетичних парадигмах історичної пам'яті і соціальних імперативів. Формули архетипів опредметнені та реінфіковані в ментальних структурах повсякденної і високої традиційності, звичаєвості та етосі, феноменах комунікативності та світобачення. Найскладніше для кожної нової генерації народу полягає в тому, щоб почути, тобто розкодувати, розпредметити ці імперативи архетипів і вже свідомо використати для розбудови власної культури і цивілізації»"[15]. Це завдання буде залишатися актуальним для кожного покоління науковців-гуманітаріїв.

Фактично таке ж наповнення і функції має цей термін і в літературознавстві ***(літературний архетип)*** з відмінністю в тому, що архетипи тут виявляються дослідниками шляхом зіставлення літературних творів з первинними тек-

[11] В. Личковах, *Сакральні горизонти української культури. Архетипи — хронотопи — сигнатури,* [в:] „Художня культура. Актуальні проблеми", Наук. вісник Націон. акад. мистецтв України, Інституту проблем сучасного мистецтва, ред.: В. Сидоренко, І. Д. Безгін, вип. 7, Київ 2010, с. 189.

[12] М. Дмитренко, *Символи українського фольклору,* Київ 2011, с. 11.

[13] *Архетип,* [в:] *Українська фольклористика. Словник-довідник,* упоряд. і заг. ред. М. Чорнописького, Тернопіль 2008, с. 20.

[14] Я. Гарасим, *Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору*, Львів 2010, с. 31.

[15] М. Дмитренко, *Символи...*, с. 11.

стами, найчастіше фольклорними, та „розглядаються як одне з потужних і невичерпних джерел літератури та мистецтва”[16]. В. Личковах визначає архетипи, хронотопи та сигнатури як “сакральні горизонти” етнічного буття, кожної національної культуротворчої діяльності, наголошуючи, що „міфологія, релігійна свідомість, художня творчість відтак спираються на сакральні горизонти «святовідношення», що виявляються через архетипи, хронотопи, сигнатури української культури. В архетипах закріплені «першообрази», точніше, «першосмисли» чи «прасимволи» етнокультури. У хронотопах узагальнюються часово-просторові характеристики етнонаціонального буття, світовідношення, художньої образності. Сигнатури ж знаково-символічно позначають глибинні сенси, духовні принципи організації етнокультурного простору, переживання вищих цінностей як святостей”[17].

У сучасному літературознавстві та й загалом у філологічній галузі до розуміння поняття “архетип” утвердився розширений підхід, що сконцентрував у собі основні його семантичні нашарування. Віповідно, у взаємозв’язках фольклорного та літературного текстів розмежовують архетип як міфологему й суто літературний архетип. У відповідності з цим архетипи розглядають не тільки як “першообрази”, що тісно пов’язані з міфом та обрядом (ритуалом), але і як “постійні”, „наскрізні” літературні образи. В архетиповій парадигмі “міф — фольклор — література” в більшості досліджень основна увага акцентується на двох останніх ланках, поскільки найчастіше міфологема рецептується в літературу саме через посередність фольклору. У цьому контексті можна погодитися з Д. Медрішем, що фольклор та література виступають як складники єдиної “метасистеми” — художньої словесності.

Ще одне значення поняття “літературний архетип” корелюється в площині суто літературознавчій. Це твори (або творчість), які для сучасних письменників є найвищим зразком, твори “вічні”, прозірливі, що з часом не сходять з авансцени, не відсуваються на другий план, як сьогодні Шевченкове “борітеся — поборете”. Такими літературними архетипами в нашій писемній традиції є твори Великого Кобзаря, Івана Франка, Лесі Українки, це твори й письменники, з якими нас ідентифікують у світі.

Архетипний образ є більш конкретним проявом архетипу у вигляді предметно-буттєвих (*дім, ворота*), рослинних (*калина, верба*), особистісних, (*кобзар, козак*), просторових (*степ, дорога*), часових (*день, ніч*), абстрактно-персоніфікованих (*доля*, *добро*) чи понять іншого порядку, що викликають стійкі асоціації, пов’язані з художньо-естетичним мисленням народу, націопростором, позачасовими або повторюваними етнобуттєвими реаліями. Багато з них мають позаетнічний характер, а тому можуть уважатися загальнолюдськими, хоч і відрізняються за своїм символічним наповненням; окремі ж є суто національними (як, напр., *кобзар* чи *козак*).

Семантика *архетипного образу* взаємодіє із семантикою *символу*, подекуди частково наповнюючись його змістом, проте не повністю з ним зливаючись, оскільки перша із цих двох констант є більш місткою та наскрізною. Символ, за визначенням С. Кримського, є “не просто алегоричним іншовиразом” чи “різновидом метафори”, “горизонтальним порівняннм мовних чи предметних одиниць”. У його трактуванні *символ* — це „знак з безконечним смислом, бо

---

[16] *Архетип*, [в:] *Літературознавчий словник-довідник*, за ред. Р. Т. Гром’яка, Ю. І. Ковалiва, В. І. Терамка, Київ 2007, с. 65.

[17] В. Личковах, *Сакральні горизонти…*, с. 187.

він є вкоріненим у безмежному семантичному полі культури”[18]. Спираючись на думку С. Аверинцева, учений пише про те, що символ має “подвійний вимір”: „це — чи образ у функції знаку, чи знак у функції образу”[19]. Поняття “архетипний образ” у літературній галузі співвідноситься з поняттям “художній образ”, що виступає як „особлива форма художнього структурування дійсності, якій притаманна яскрава предметна чуттєвість. Образ може бути як цілісним художнім феноменом (напр., образ України, образ Матері, різні «вічні» образи), так і його складником”[20]. До згаданих у визначенні “вічних” образів можемо віднести й архетипи та архетипні образи з їх усталеним символічним змістом, відображені в літературних творах. Найбільш загальним визначенням художнього образу можна вважати такий, де він мислиться як “головний елемент художнього світосприйняття та його об’єктивації”, “первісно-чуттєве узагальнення світу”, „на відміну від поняття, завжди безособового, образ утілює суб’єктивне світосприйняття”[21]. Стосовно сказаного образ-тип виступає як „найвищий ступінь узагальнення, найповніше вираження авторського естетичного ідеалу, певної суспільної тенденції”; „персонаж, який концентрує риси характеру, спосіб мислення, світоглядні інтереси певної групи людей або усієї нації, залишаючись при тому яскраво індивідуальним, неповторним” [22]. Щодо образу-архетипу можемо додати лише, що всі названі ознаки тут доводяться до абсолюту, апелюючи в “типі” до першообразу, який найчастіше закріплений у фольклорі та до якого рецептує автор.

Стосовно співвіднесення в літературі понять *архетипний образ* та *художній образ* для порівняння та доповнення їхнього змістонаповнення цікавою є думка О. Галича. Він пише про те, що в основі поняття *архетипний образ* „як специфічної форми відображення дійсності, лежить так званий первинний або чуттєвий образ”[23]. Відмінність між художнім (“чуттєвим”) та архетипним образами полягає в тому, що перший є словесною “копією” предмета (особи), „у якому відображувана реальність постає не у формі думки про неї, а у формі самого життя, наочно, такою, якою ми її бачимо чи могли б побачити, сприймаючи безпосередньо”[24], а другий — увібравши в себе ознаки першого та йому подібних, зазнавши творчого узагальнення, піднімається до висоти національного образу-символу, стає наскрізним як у народній свідомості, так і рецептивно в різних видах мистецтва, у тому числі й літературі. Іншими словами, — це образ-ідея, що за ознаками можна назвати “металогічним”, оскільки він відноситься до такого типу художнього образу, у якому „чуттєвий образ є формою вияву такої ідеї, яка, узагальнюючи зміст одиничного, виходить за його межі і вказує на якийсь інший, якісно відмінний від нього предмет”[25], напр., архетипні образи *Дому, воріт, сорочки, хліба*, *дороги, Мудрого Старого* і т. п. Символічність такого художнього образу з архетипними ознаками полягає в тому, що в ньому „конкретно-чуттєва даність предмета зображення, тобто його чуттєвий образ, водночас з власним має значення вказівки на такий предмет, явище або ідею, які

[18] С. Кримський, *Запити філософських смислів*, Київ 2003, с. 61.
[19] Там само, с. 62.
[20] Г. Ф. Семенюк, А. Б. Гуляк, Н. В. Науменко, *Літературна майстерність письменника,* Підр. для студ. вищ. навч. закл., Київ 2012, с. 66.
[21] Там само, с. 101.
[22] Там само, с. 102–103.
[23] О. Галич, В. Назарець, В. Васильєв, *Теорія літератури*, Київ 2001, с. 97.
[24] Там само.
[25] Там само, с. 107.

безпосередньо в зображуване не входять", як, напр., *ворота до двору* і *ворота до Раю*. Такий художній образ стає "прозорим", утілюючи нематеріальні смисли, що сягають глибин міфологічної і фольклорної свідомості та в різних формах художнього мислення трансформуються в сучасність. Символ у словесній творчості — це „ланцюжок ідей", які „нанизуються одна на одну, свого роду система дзеркальних взаємовідображень, у якій має вартість не знаходження відправних смислових орієнтирів…, а сама органічність сутнісних смислових зв'язків, що зв'язує розрізнені предмети та явища світу в якусь цілісність"[26].

Саме крізь призму архетипізованих образів людина сприймала світ і цілісно, і в деталях. Відповідно до конкретного хронотопу ці образи здатні трансформуватися, набирати нових рис, зберігаючи, проте, свої основні ознаки, а тому є наскрізними в парадигмі словесності "міф — твір фольклорний — літературний твір".

Як бачимо, трансформація в літературу національно-культурних архетипів — вияв "продуктивного" фольклоризму, при якому письменники, „орієнтуючись на фольклорну поетику"[27], переосмислюють їх. У таких текстах архетипні структури — це „інтерсеміотичні елементи, що повторюються в літературі упродовж століть [в основному зрецептовані з фольклору — *Ж. Янковська*] і пов'язують індивідуально-авторську картину світу з традицією, а в конкретних текстах генерують інтертекстуальні зв'язки, паралелі, порівняння, алюзії (,,,), відроджують у читацькій рецепції загальнолюдські переживання й почуття"[28]. При цьому „будь-який елемент з наведеної вище парадигми є складним конгломератом, у діахронному зрізі якого виявні глибинні пласти доісторичних релігійних вірувань та світоглядних уявлень різних народів, пережитки давніх ритуалів та культів, контамінації міфічних мотивів і сюжетів, далекі відгомони переказів, легенд і казок…"[29]; погодимося, що архетипні образи є „постійною, незнищенною властивістю художнього мислення"[30].

---

[26] Там само, с. 113.

[27] *Українська фольклористика. Словник-довідник,* упоряд. і заг. ред. М. Чорнописького, Тернопіль 2008, с. 399.

[28] К. Дронь, *Міфологізм у художній прозі Івана Франка*, Київ 2013, с. 16.

[29] Там само.

[30] І. М. Зварич, *Міф у генезі художнього мислення*, Чернівці 2002, с. 9.